

Az Alaptörvény keresztény gyökerei

SCHANDA BALÁZS

alkotmánybíró, egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Az Alaptörvény ötödik évfordulóján megfogalmazottak szerint a valóban fontos kérdés az, hogy az Alaptörvény ötvenedik évfordulójának milyen esélyei vannak.¹ Ebben a tekintetben pedig nem a forma, hanem a jellegadó tartalom fontos: ami az Alaptörvény jellegét adja, kiállja-e az idők próbáját. Az Alaptörvény identitását elkötelezettsége adja – nem egyes jogtechnikai részletek. A tizedik évfordulón is ez jelenti az érdemi kérdést: az állam és az ország azonossága, a nemzet ügye, a házasság és a család intézménye melletti elkötelezettség, az egyéni szabadság és a közösség iránti felelősség összhangjára építő emberkép megőrizhető-e.

1. A keresztény örökség felhívása az Alaptörvény szövegében

1.1. „Isten, áldd meg a magyart!”

A Nemzeti hitvallás előtt megidézett Himnusz – annak első sora – nem hagyományos *invocatio Dei*: az alkotmány nem „Isten nevében” született meg (ahogy pl. a svájci vagy az ír alkotmány). Ami külföldi érdeklődők számára magyarázatra szorul, az minden magyar számára idézőjelek nélkül is egyértelmű: egy olyan, az írott alkotmányszöveget megelőző utalásról van szó, mely a nemzet valamennyi tagját összeköti. Az, hogy a hívő polgárok számára többlettartalmat hordoz a Himnusz, egészséges viszonyokat feltételezve nem rekeszti ki azokat sem, akik e többletkez közömbösen, vagy akár ellenségesen viszonyulnak. Zlinszky János felvetése, mely szerint „a parancs címzettje nem utasítható a jogi szöveg által”² inkább ironikus – egyben jól mutatja a normatív jelleg határait. Az első mondat

1 SCHANDA Balázs: Az Alaptörvény 50. jubileumának esélye. Szent István és az Alaptörvény. *Iustum Aequum Salutare* XII, 2016/4., 65–73. o.

2 ZLINSZKY János: *Észrevételek az új Alkotmány „húsvéti” szövegéhez*. In: KUBOVICSNÉ dr. BORBÉLY Anett – TÉGLÁSI András – VIRÁNYI András (szerk.): *Az új Alaptörvényről – elfogadás előtt*. Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága, Budapest, 2011, 26–27. o.

szimbolikus jelentősége igen erős, jogi relevanciája azonban nem az,³ azonban a kontextus ismerete nélkül a megidézett verssor értelmezése lehetetlen. Az Istenre utalás ugyanakkor nem lehet öncél: a hatalom – adott esetben az alkotmányozó hatalom – végességének elismeréséről van szó, ami így nem Istent (Ő aligha szorul rá), hanem az embert védi. Ez különösen egyértelmű a posztambulumban (bonni alap-törvényre emlékeztető) megfogalmazásában: „... Isten és ember előtti felelősségünk tudatában...” Nem arról van szó, hogy a közhatalom szakrális legitimitációt óhajtana, hanem arról, hogy saját korlátozott voltát és végső, jogon túli felelősségét elismeri.

1.2. A Nemzeti hitvallás

A Nemzeti hitvallás felütése Szent István és a keresztény Európa felhívása,⁴ ekként nem utal az államiságot megelőző korra, azaz nem a honfoglalást, hanem az államalapítást tekinti kiindulópontnak. Az első preambulumbekkezdés utolsó mondata kifejezetten elismeri a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Ez az elismerés nem a kereszténység, mint vallás szerepét méltatja, nem is a keresztény hit jelenlegi társadalmi szerepét, hanem a kereszténységnek a nemzeti történelemben betöltött, meghatározó szerepére vonatkozik. Nem kérdés, hogy a kereszténységnek nemcsak nemzetmegtartó szerepe és nemcsak hagyománya van – az örökség ennél gazdagabb és a keresztény hit ma is jelen van. A Nemzeti hitvallás hallgatása beszédes, amikor megáll a keresztény örökség részleges felhívásánál. Egy történelmi tény vonatkozásában leíró, és nem előíró megállapításról van szó. Más, megbecsült vallási hagyományokhoz képest az alkotmányozó egy történelmi tényt ismer el, és ezt a nemzet mint alkotmányozó közösség szempontjából teszi, csak a vallási hagyományok előtt hajt fejet, a vallástalan hagyomány elismerése éppúgy hiányzik,⁵ mint a vallás jelenlegi szerepének elismerése.

3 HORKAY HÖRCHER Ferenc: A Nemzeti hitvallásról. In: JAKAB András – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2012, 287., 296. o.

4 Chronowski Nóra a szóösszetételből a „keresztény” szót teszi idézőjelbe: CHRONOWSKI Nóra: Az Alaptörvény európai mérlegen. *Fundamentum*, 2012/2., 68, 75. o. TÓTH Zoltán József: Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés. *Polgári Szemle*, 2013/9., 3–6. o.

5 JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei.* Budapest, HVG-ORAC, 2011, 181. o.

1.3. *A keresztény kultúra védelmének parancsa*

Az Alaptörvény hetedik módosítása Magyarország keresztény kultúráját (de továbbra sem a keresztény hitet vagy vallást) is védeni rendeli. A Magyarország keresztény kultúrájának védelmére felszólító parancssal az alkotmányozó szándéka, hogy a kereszténység – pontosabban Magyarország kereszténységen alapuló kultúrája – ne csak mint a múlt eleme jelenjen meg, hanem védendő értéként is. A kereszténység természeténél fogva univerzális vallás, mely a kezdetektől törekedett arra, hogy az adott társadalmakban inkulturálódjon. Az Alaptörvény nem a kereszténység védelmét írja elő, hanem egy kulturális valóság védelmét, melyet az egyént átalakító és a társadalmat kovászként átjáró hit, nemzedékek során létrehozott. Az alkotmányos védelem tárgya azonban nem a hit, hanem a kultúra, melyet megteremtett, beleértve a hit tagadásának szabadságát is. A magyar társadalom jelentős része – ide értve a magukat kereszténynek tartókat is – nem követ számos, a kereszténységből fakadó erkölcsi parancsot és hagyományt: a kereszténységben gyökerező szabadság védelme erre is kiterjed.

A kultúra fogalma elsősorban az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, egy közösség, nép műveltségének megnyilvánulása. Antropológiai értelemben a kultúra egy közösség életformáját jelenti.⁶ Kultúránkat többféle irányból érhetik fenyegetések – az Alaptörvény megfogalmazása általános, így egyaránt hordozhat megerősítő üzenetet a kulturális örökség őrzői számára: legyen szó a városkép védelméről, népszokások ápolásáról vagy a latin nyelv-oktatás fontosságának hangsúlyozásáról. Ugyanakkor hivatkozást kap átfogó módon a kialakult közép-európai életforma egésze, melyben a zeneoktatástól a tánciskolákon át a társkapcsolatok és magatartásformák, erények értékelése és védelme benne foglaltatik. Védendő kultúránk tartalmának teljes körű meghatározása lehetetlen lenne. Mélyebb tisztázást igényelne, hogy ez a kultúra valójában kereszténynek nevezhető-e, vagy esetleg pontosabb lenne keresztény gyökerű kultúráról beszélni.

Míg annak eldöntése, hogy a keresztény hittel mi egyeztethető össze, alapvetően az egyházi közösségekre és tekintélyekre, valamint az egyén lelkiismeretére tartozó kérdés, az Alaptörvény értelmezője az Alkotmánybíróság. Az alaptörvényi megfogalmazás azt sejteti, hogy az alkotmányozó inkább a jelenlegi társadalmi gyakorlat védelmét, és nem a keresztény kultúra újrateemtését célozza – még olyan vonatkozásokban is, ahol a keresztény eszmény és a társadalmi gyakorlat között szakadék tátong. Ezt sugallja az, hogy egy adott kultúra (Magyarország kultúrája) védelmét írja elő, nem pedig általában a keresztény kultúra

6 PUSZTAI Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 774. o.

védelmét. Ha Európa – és így Magyarország – kultúrája keresztény,⁷ a kulturális önazonosság védelme csak egy keresztény kultúra védelmét jelentheti.

A hit kultúrateremtő szerepe történelmi tapasztalat.⁸ A kereszténységből kisorsjadt kultúra organikusan csak a kereszténységgel együtt védhető. Élő hit nélkül az elődök hitének gyümölcsei csak ideig-óráig – talán egy-két nemzedékig – maradnak fenn. A kultúra védelmének parancsával az Alaptörvény nem a fát – a keresztény hitet – védi, hanem előző nemzedékek hitének gyümölcseit. Nem az alkotmányozón múlik, hogy a fa él-e – vagy végül csak a gyümölcs héja, lát-szata lesz az, amit akár a fától is elszakítva védelmezzünk.

Sajátos kérdés, hogy az adott kulturális valóság védelmében az állam fel-lephet-e a ténylegesen keresztény nézőpontot hitelvi vagy erkölcsi alapon meg-fogalmazókkal szemben. Ha a „keresztény kultúrát” a ma uralkodó magatartás-formákkal azonosítjuk, akkor éppen a hiteles keresztény álláspont képviselője újra meg újra az uralkodó kultúrával történő szembefordulást igényelheti.⁹ A vallás-szabadság védett körébe tartozik az, hogy egyének, vallási közösségek vagy veze-tőik hitbeli vagy erkölcsi kérdésekről állást foglaljanak, álláspontjuk, hitelveik és erkölcsi nézeteik hitelességét kívülállók nem kérdőjelezhetik meg. Nem mindegy ugyanakkor, hogy a kritika a (gyökereiben) keresztény kultúra megújítását vagy lerombolását célozza. A kritika szabadsága mindkét esetben a szólás szabadságá-nak és így a keresztény kultúránknak védelmét élvezzi. Az állami szerepvállalás a keresztény örökség őrzésében éppen attól a ponttól nem vet fel aggályokat, hogy az örökség kultúráként szervesült.

1.4. A keresztény kultúrán alapuló nevelés kérdése

Az Alaptörvény kilencedik módosítása (2020. december 22.) az Alaptörvény XVI. cikk (1) bekezdését egy új mondatral egészítette ki. Ennek nyomán a rendelkezés az alábbi szöveggel van hatályban:

„(1) Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fej-lődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz. Magyarország védi a gyer-mekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést.”

7 Európa identitását keresztény öröksége adja: Joseph WEILER: *Keresztény Európa*. Szent István Társulat, Budapest, 2006; KIRÁLY Miklós: Európa keresztény gyökerei és az alkotmányos szerződés. *Iustum Aequum Salutare* II, 2006/3–4., 67–72. o.; PÜNKÖSTY András: *Az európai uniós jog etikai vonatkozásai. Kritikai elemzés, különös tekintettel az Egyház társadalmi tanítására*. Budapest, Pázmány Press, 2014.

8 TÖRÖK Csaba: *A kultúrák Lelke*. Budapest, Új Ember Kiadó, 2016, 16. o.

9 E viták tipikus példája lehet a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke, dr. Veres András részéről a lombik-bébi program kiterjesztésével szembeni erőteljes fellépés 2017. augusztus 20. nyomán.

A javaslat indokolása szerint: „Az alkotmányozónak ezért világosan rögzítenie kell a gyermekeket és az eljövendő generációk jogait védeni hivatott alapvető garanciákat, mint az anya nőként, az apa férfiként való teremtettsége; a gyermek születési nemének megfelelő önazonossághoz való, valamint azon joga, hogy Magyarország alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelésben részesüljön. [...] A Javaslat a fentiekhez illeszkedve biztosítja a gyermekek számára Magyarország alkotmányos identitásán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést, egyértelmű alapokat teremtve ahhoz, hogy a felnövekvő nemzedék valamennyi tagja Magyarország magyar identitását, szuverenitását, a kereszténység nemzetmegtartó szerepét megismerhesse és megóvhassa.”

Érdemi változást nem a keresztény kultúra oktatási célként tételezése jelent, hanem az, hogy a keresztény kultúrához az alkotmányozó egy értékrendet kapcsol, azaz egy értékrenden alapuló oktatást ír elő. Oktatási célok alkotmányos szinten történő rögzítése nem példa nélküli. A nemzetiszocialista diktatúra katasztrofális következményei nyomán a háború utáni Nyugat-Németországban a keresztény egyházakat rendkívüli társadalmi várákozás övezte (még 1965-ben is a népesség 50%-a az Evangélikus, 46%-a a Katolikus Egyház tagja volt¹⁰). Ebben a homogén társadalmi közegben alakult ki az új német – szövetségi és tartományi – alkotmányjog. A bonni alaptörvény értelmében az oktatásügy – állami felügyelet mellett – a tartományok ügye. Rögzíti, hogy a felekezeti hitoktatás rendes tantárgynak minősül (7. cikk). Egyetlen példát kiemelve: Bajorország alkotmánya (1946) előírja, hogy az iskolák ne csak tudást közvetítsenek, hanem a „szívet és a jellemet” is formálják. Legfőbb oktatási célként az istenfélelmet, az emberek vallási meggyőzésének és méltóságának tiszteletben tartását, az önuralmat, a felelősségtudatot és felelősségvállalást, a segítőkészséget, az igaz, jó és a szép iránti érdeklődést, valamint a természet és a környezet iránti felelősségtudatot határozza meg az alkotmányozó. A gyerekeket a demokrácia szellemében, a bajor haza és a német nép iránti szeretetben és a népek közötti kiengesztelődés szellemében kell nevelni, és külön gondot kell fordítani a fiúk és lányok csecsemőgondozással, gyermekneveléssel és háztartásvezetéssel kapcsolatos ismereteire.¹¹

A keresztény kultúrán alapuló értékrend szerinti nevelés a szülőknek a nevelés meghatározására irányuló természetes joga [XVI. cikk (2) bekezdése], a lelkiismeret és vallás szabadsága [VII. cikk (1) bekezdése] és a vallási alapon történő megkülönböztetés tilalma [XV. cikk (2) bekezdése] összefüggésében értelmezendő és alkalmazandó. Az Alaptörvény e rendelkezésekkel a kulturális elkötelezett-

10 Mára a muszlim bevándorlás, az újraegyesülés és a „kilépések” nyomán 52%-ra csökkent a két nagyegyház tagjainak össznépeségen belüli aránya. <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61565/kirche>

11 *Bajor Szabadállam Alkotmánya*, 131. cikk.

ségen túl értékelkötelezettséget rögzít, ami továbbra sem jelent hitbeli, vallási vagy világnézeti elkötelezettséget. Kérdés, hogy ott, ahol a keresztény hit és erkölcs, illetve a Magyarországon uralkodó társadalmi gyakorlat között szakadék tátong, a gyakorlat felelne-e meg a „hazánk [...] keresztény kultúráján alapuló értékrend”-jének. Az állam – ha nem ellensége saját magának – védelmezheti és védelmezi azt a kultúrát, mely létének alapja és a közoktatás rendszerén keresztül is törekszik arra, hogy a következő nemzedéknek átadja.

2. Néhány tartalmi kérdés

Az értékelkötelezettség kinyilvánításán és a szimbólumok üzenetértékén túl néhány kiemelt fontosságú kérdéskör adhat választ arra, hogy az Alaptörvény tartalmában mennyire közelít ahhoz, ami a keresztény névből következne.

2.1. A házasság és a család intézményének védelme

Az értéktartalom hangsúlyos, napjainkban viták kereszttüzeiben álló példája lehet a házasság intézménye melletti elkötelezettség. A házasság vonatkozásában a különeműség rögzítése éppen a homoszexuális kapcsolatok emancipációjának visszahatása – korábban ez fel sem merült [L] cikk]. A deklaráció fölöslegesnek tűnhet az Alkotmánybíróság 1995-ös élettársi kapcsolatokra vonatkozó határozata tükrében, hiszen ez rögzíti, hogy házasság csak férfi és nő között jöhet létre.¹² Azonban a határozat indokolásában az Alkotmánybíróság a házasság „kultúránkban és jogunkban hagyományosan” kialakult intézményéről szól, ami nyitva hagyja a lehetőséget, hogy később (évtizedekkel később) az Alkotmánybíróság a társadalmi-kulturális változásokra tekintettel új tartalmat adjon a házasság intézményének. Azaz az alkotmányozót az óvatosság vezethette: egy ma meglévő, mégis több ország példája szerint veszélyeztetett konszenzust védő óvatosság.¹³ Külön kérdés, hogy a házasság, mint életforma jogi eszközökkel történő preferálása az állam kompetenciájába tartozik-e – nem közömbös az állam számára, miként alakítják magánéletüket polgárai? A házasság intézményének védelmét nem pusztán a hagyományok indokolják, és nem is a demográfiai szempont a meghatározó (bár igaz, hogy az állam rá van utalva a népesség reprodukciójára, és igaz az is, hogy a házaspárok több gyermeket vállalnak, mint az élettársi kapcsolatban élők). Önmagában az is alkotmányos értéket jelent, hogy egy férfi és egy nő tartós

12 14/1995. (III. 13.) AB határozat.

13 FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Szent István Társulat, Budapest, 2011, 58–64. o.

életségére lép, a családalapítás szándékával a nyilvánosság elé lép. A házasság (szemben az élettársi kapcsolattal) nem magánügy, az állam ezzel egy magatartásmintát alkotmányos szinten is preferál¹⁴ – meghagyva mindenki szabadságát arra, hogy saját döntései szerint alakítsa életét. Kapcsolódó kérdés a generációk közötti szolidaritás parancsa, melyek kimondásával az alkotmányozó egy erkölcsi parancsot emelt a normaszövegbe.

2.2. Az Alaptörvény emberképe – méltóság és felelősség

Az emberi méltóság, mint az emberi lét alapja, az emberi méltóság sérthetetlenége (Nemzeti hitvallás – II. cikk), illetve a személyes felelősség rögzítése [O cikk] kimondatlanul is a keresztény emberkép alkotmányos rögzítését jelenti, olyan módon, hogy az nem sérthet senkit (saját méltóságuk ellen kevesen érvelnek – legfeljebb felelősségüket háriják el). A felelősség említése éppen a méltóságot emeli. Ugyanakkor az alkotmányozó a „magzati élet” vonatkozásában az Alkotmánybíróság által 1991-ben¹⁵ minimumként levezetett életvédelmi kötelezettséget rögzítette, tartózkodva az emberfogalom kiterjesztésétől.

2.3. A társadalmi szolidaritás parancsa

A személyes felelősség hangsúlyozása [O cikk] a gyámkodás elvetését is jelenti. Ugyanakkor „az elesettek és szegények” megsegítésére kötelezettségként tekint az alkotmányozó (Nemzeti hitvallás). Már a szóhasználat bibliai ihlettségű. Míg a szociális biztonság államcélként jelenik meg, az Alaptörvény széles körben ír elő külön védelmi intézkedéseket [családok, gyermekek, nők, idősek, fogyatékkal élők – XV. cikk (5) bekezdése], vagy támogatást [anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyiség, árvaság és önhibán kívül bekövetkezett munkanélküliség – XIX. cikk (1) bekezdése].

2.4. A szubszidiaritás kérdése

A katolikus társadalmi tanítás kulcsfontosságú fordulatai közül a szubszidiaritás elve az, ami kifejezett módon nem jelenik meg az Alaptörvényben, azonban intézményesen ide kapcsolható a helyi közösségek önkormányzáshoz való joga,

14 VARGA Zs. András: A közigazgatás feletti kontrolleszközök általános áttekintése. *Jog – állam – politika* III, 2011/37., Különszám 49. o.

15 64/1991. (XII. 17.) AB határozat.

vagy akár a vallási közösségek önállóságának védelme. A szubszidiaritás elve ugyanakkor többet jelentene, mint az autonómiák védelmét és a személy felelős méltóságának elismerését. Ahogy eredetileg a Katolikus Egyház társadalmi tanítása megfogalmazta: „amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükből kivonni és a közösségre bízni tilos; épp így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, azt egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség, és egyúttal súlyos bűn a társadalom helyes rendjének a felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”¹⁶ Lényeges elem, hogy nem pusztán szervezőhatékonysági elvről van szó, hanem a személy és a közösségek méltóságáról, ami az előbb említett felelősség hangsúlyozásával szoros kapcsolatban van.

3. Élő gyökerek?

Felér-e az Alaptörvény a ránk hagyott keresztény örökséghez? Az Alaptörvény felvállalta e törekvést, de lehetetlenre nem vállalkozik. Az adott társadalmi értékviszonyokat tükrözi, amitől a jog súlyos kérdésekben, tartósan nem képes eltérni. Alkalmas arra, hogy veszélyeket érzékelve rögzítsen egy konszenzust, de nem alkalmas arra, hogy a hiányzó konszenzust pótolja. Az olyan jogi tételek, melyek mögül eltűnik a közmegegyezés, hosszasan nem tarthatóak fenn. Az igazi kérdés tehát az, hogy van-e, fennmarad-e, megújítható-e a közmegegyezés az Alaptörvény által is jelzett értékek mögött, legyen szó a nemzeti szolidaritásról, a család szerepéről, vagy akár arról, hogy a házasság férfi és nő szövetsége. Ez nem az alkotmányvédelem, hanem a generációk közötti viszonyok, a családok, közösségek, a nevelés és a kultúra területe. Ahogy a zenei hagyományok megőrzése tekintetében többet várhatunk a jó hallással megáldottaktól, mint a botfúlűektől, egy ország kulturális öröksége iránti érzékenység sem egyenlően oszlik el. Az örökség iránt érzékenyebbek felelőssége is erőteljesebb: rajtuk múlik, hogy át tudják-e adni a következő nemzedéknek a megörökölt értékeket.